

28 sentyabr / 2017

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev

XORTDANIN CƏHƏNNƏM MƏKTUBLARI

MÜQƏDDİMƏ

Əmma raviyani-əxbər və naqilani asar və tutiyani-şəkkər-şikənü şiringöftar camiülhekayatda kimdən ərz eləsinlər? Bəndədən. Bəndeyi-həqirü fəqir, əqəlli-küllü-bəndəgan müləqqəb be "Xortdan" bir günü kəştiyi-xəyalatda əyləşib dəryayi-təfəkkürdə seyr eləyirdim və dünyanın keçmişini və gələcək işlərini bir-bir xəyalımdan keçirirdim. Nagah xəyalıma cəhənnəm düşdü. Və xəyalımdan qulağıma bir nida gəldi ki: "Ey qafil xortdan, bu nə xabi-qəflətdir ki, uyubsan?"

(Ardı 5-ci səhifədə)

İnsan dünyanın cəmi yerlərini, dağlarını, meşələrini, deryalarını ayaqları altına alıb gözdə; yer üzündə insan ayağı döyməmiş bir nöqtə qalmamış. Nə o ar sən də onların acığına gedib cəhənnəmi səyahət eləyib, oradan bir xəbər gətirəsen?" Bu sadəni eşitdikdən sonra xəyalım hər yerdən danışdı. Ancaq bir təq cəhənnəm səfəri başımda qərar tutdu. Öz-özümə dedim: Məgər mən Xristofor Kolumbdan askik oğlanam; gəldi Amerikanı açdı və ya Magellandan askigom ki, dünyanı dörd dəfə dolanıb, nə qədər bilinməz yerlər, cəzirlər tapdı. Doğrudur, yolda vəhşilər onu öldürüb ocaq başı bişirdilər. Bu da onun öz taktikasıdır. Bir "İsmi-əzəm" oxuyub onların gözlərinə üfürsəydi, hamısının gözləri tutulardı, o da yolu ilə düz çıxıb gedərdi. Kafir olduğundan ismi-əzəmi bilməyirdi. O idi ki, bəlaya uğradı. Və ya Vasqo de-Qamadan, ya Nansendən qalanam və ya İskəndəri-Zulqarneyni zülmata gətirəndən aciz oğlanam və ya şeyxi-səyyahdan acizəm ki, illərlə zövqrənişin olub Hind daryasını səyahət edib və Avropaya İndi də məlum olmayan günbədəvəzir tapıb, onun divarına mum yapışdırıb kimya duasını götürübdür.

Mən bu adamların heç birindən heç qalan və heç birindən aciz oğlan deyiləm. Görək mən də gedib cəhənnəmi səyahət eləyib oradan xəbər gətirəm. Oraya İndiyədək milyonlar adam gediblər. Çoxusu alim və savadlı adamlardır. Amma heç birindən bir xəbər yoxdur. Mən gedərəm də, xəbər gətirərəm də.

Bu yerdə məni bir fikir götürdü: zəmani ki, mən diriyəm, necə cəhənnəmə gedə bilərəm? İnsan gərəkdir ölsün ki, cəhənnəmə getsin. Doğrusu, əvvələn, ölməyə heç istəhim yox idi. İkincisi, ölüb gedən qayıtmaz. Hətta bu xüsusda bir məsəl də var.

Bizim şəhərimizdə Musa bəy adı bir kişi var idi. Bu adam yetimlərə qayyum olmağı özünə peşə qayırmışdı. Dörd yetimə bir-birinin dalınca qayyum olub, hamısının da var-yoxlarını həzm-rəhabed keçirmişdi. Yetimlər böyüyüb ondan hesab istəyəndə deyirdi: "Bala, qəbristanına gedən ölü dalə qayıtmaz". Ondan bu söz bizim şəhərdə zərübilməsələ olubdur. Bəs müvəqqəti bir ölülm lazımdır. Bir neçə illiyə ölüb, cəhənnəmə gedib, sonra yenə qayıdasan.

Yenə gördüm xəyalımdan sən gəldi: "Nəümid olma, Xortdan! Nəümid şeytandır ki, Allahın dərğahından həmişəlik qovulub. Sən dayanma, birbaşa get Qarabağa, orda Mirzə Qoşunəli Təbrizi adında bir möhtərəm şəxs ikisr qayıрмаğa məşğuldür. O sənə dərđinə elac eləyə bilər. Bil və ağah ol, Xortdan, axtaran tapar". Bu səsi eşidib, özüm də "axtaran tapar" deyib Yevlax mövqifinə rəvan olub, sübh yetişdim. Xəbər aldım ki, Şuşaya poyezd nə vədə gedəcək.

- Dedilər:
- On beş ildən sonra bəlkə gedə.
 - Dedim:
 - Yox, bir belə müddət gözleməyi mən bacarmayacağam. İşim acələlidir.
 - Dedilər:
 - Onla gərəkdir faytonla gedəsən.
 - Çox gözəl, - deyib faytonçu çağırırdım.
 - Yəni əslinə baxsanız faytonçu məni çağırırdı. Yevlaxa gələnələrə faytonçular göz verir, işiç verməyirdilər. Adamlar başının üstündə, quzğun cəmdək üstündə dolanan kimi, dolanırdılar. Eybi yoxdur. Belə deyək, bir faytonçu çağırırdım:
 - Bala, faytonun sazımı?
 - Bala faytonum var ki, avtamabel onun yanında heçdir!
 - Məni Şuşaya necəyə aparacağsan?
 - Görürəm sən bir nəciyə oğlansan. Özün də bəyə oxşayırsan. Yəqin çana-bazarla da aran yoxdur. Ona görə sənə bir qurtaran söz deyəcəyəm...
 - Əlbəttə, qurtaran söz yaxşıdır.
 - Sənin xətirin üçün faytonu qırx yeddi manatla qoşaram...
 - Məni nə vədə Şuşaya yetirərsən?

XORTDANIN CƏHƏNNƏM MƏKTUUBLARI

- Vallah, qorxuram yalan ola. Sabah, sübh saat onda Şuşaya varid olarsan.

- Yəqin?

- Bəlkə bir az da tez... Ancaq söz verməyə qorxuram. Bəlkə yalan oldu. Amma saat ona şəkkim olmasın.

- Xub, get qoş, gəl.

Faytonçu gəldi, mən də aylaşib çay içdim. Bir az keçmişdi, gördüm ki, fayton ildırım kimi stansiyaya tərəf çapır. Çıxıb aylaşdım. Faytonçu əlini havaya qaldırıb, bir qamçı mənim papağıma, birini də atlara vurub yola düşdü. Fayton elə bir sürətlə yola düşdü ki, dedim yəqin bu gecə məni mənzilə yetirəcək. Bu sürətlə təxminən iki versət gedəndən sonra atların ciovunu çəkdi. Atlar başadılar qədəmlə getməyə. Gördüm bu yerləşə iki günə məni mənzilə aparıb çıxartmayacaq.

Dedim:

- Bacı oğlu, bir qədər faytonun hərəkətinə haram qarışdır. Bu yerləşə sən nə vaxt Şuşaya çatacaqsan?

Bu dəfə faytonçu artıq etinə etməyib, ağızının ucu ilə cavab verdi:

- Vaxtında çatanıq.

Beş saatdan sonra "Bərdə bazarına" varid oldum. Çox gözəl bazardı. Yolum o tay-bu tayına dükənlər düzülüb və hər birində bir nəfər mömin qardaş aylaşmış. Hamısı əhli-iman, Allah bəndəsi, özganın bir quruluşuna xəyanət etməyən. Süd əvəzinə su, yağ yerinə piy satmayan. Akula övüsünə Tərtər düyüsündən aşqar vurmayan. Doşab küpələrinə siçanlar oynamaayan, yaldan atalarının ərvahına and içib, mali üçqat artıq qiymətə satmayan adamlardır. Bərdə bazarında gördüm acılıq mənə əl verib, faytonçudan xəbər aldım:

- Burada çörək yeməyə bir yer tapılmayıb? Dedim:

- Bəli, bu yaxında Məşədi Şərbətəlinin yaxşı pakizə restorani var. Orada nahar eləyə bilərsiniz.

Restorana tərəf gedib, gördüm qapının ağzında iki dənə samovar qoyublar, rəngləri qarqara. Faytonçudan xəbər aldım ki, bu samovarlara niyə təmizləmişlər?

Faytonçu gülüb dedi:

- Bu samovarlara mis əslindən qaradır. Maku sərdarı Murtuzaqulu xanın təzə mada-nındandır.

Təəcüb eləyib restorana daxil oldum. Restoranın təmizliyində söz yoxdur. Divarılarının yanında çarpayıqlar qoyulmuş, hamısının üstünə fərşlər salınmışdır. Bir kənarında küre qurulub. Restoran sahibi də başında araçqın, döşündə döşlük, kürənin arxasında durub, qabağında düzülüb tavalardan, qazanlardan müştərilərin istedikləri xörəkləri çəkib verir. Çarpayıqların üstündə neçə nəfər aylaşır. Kimi xörək yeyir, kimi içir, kimi oqlayan, ya çubuq çəkir.

Bir nəfər ariq, uzunboğaz, başı şapkalı, əyində bozarmış sərtaq, təxminən qırx sınında şəxs, qabağında bir stəkan dişləmə çay, tez-tez yumruğunu yerə döyüb bumnunu çəkərək, onunla yanaşı oturmuş tənəmən, yoğun, qarasaq-qalı bir hampa kendisi ilə mübahisə eləyirdi.

- Axır sən ki mənimlə bir ədəvətin yoxdur. Ərizə gətirərsən, yazaram. Pavestka gətirərsən, oxuyub vədəsini deyərəm; axır sən niyə mənim evimi yıxdın? İndi, budur, məni müəllimlikdən çıxarıblar! Mən uşaqlarımın əlindən tutub haraya gedim? Təzədən bir də

yer tapınca mənimki mənə dəyər. Qiyamətdə mənim balalarımın cavabını sən verəcəksən. Hampa deyir:

- Ay Mirzə Səttar, axır niyə insafda danışmayırsan? Mən oğlu ölmüşün oğlu, inspektora nə demişəm? Əgər yalan demişəm, bu adamların yanında vur başım yarılsın. Məgər mən işin olanını deməmişəm? Soruşdu: üç-tel haraya gedib, mən də dedim: gedib dərş gətirməyə. Özün hər gedəndə uşaqlara demirsənmi ki, gedirəm dərş gətirməyə?

- Mən çox da deyirəm. Sən bilmirsənmi ki, bu inspektorun mənimlə arası yoxdur? Məni çıxartmağa bir cür nə bəhanə axtarırdı!

- Mən nə bilim sizin aranızda nə var. Eşitdiyimi, bildiyimi demişəm.

- Siz uşaqlarınızı oxutmağı haram bilirsiniz. Odur ki, istəmirsiniz buraya müəllim gəlsin. Buraya mənəndən qabaq gələn müəllimi soyuqdan dondurub qaçırtmış. Nə məktəbə, nə də onun mənzilinə onun verdiniz. İndi mənə də bu kələyi tapdın. Görək mənəndən sonra gələni necə yola aparacaqsınız!

Mən heyretlə qulaq verib bunların söhbətindən bir şey anlaya bilmirdim. Bunları mübahisə etməkdə qoyub xörək istədim. Mənə çox dadlı bir çığırtma verdilər, yedim. Həqiqət o ləzzətdə çığırtmanı mən Tiflisdə də yeməmişdim. Tiflisdə gedərsən restorana, çığırtmanın adını çexox-bili qoyub gətirib verirlər adama. Na yağı var, nə dadı, nə də duzu. Bir manat yarım da adamdan alırlar. Bu kişi mənəndən bir manat aldı, amma çığırtması dəyərdi iki manata. Sonra eşitdim ki, Qarabağda bir cür quş var, adına sağsağan deyirlər. Bu çığırtma onun ötindəndir. İnşallah cəhənnəmdən qayıdan baş, yenə Bərdə bazarından ötüb, bir neçə dənə sağsağan alıb Tiflis rəfiqlərimə peşkəş aparacağam. Çox dadlı quşdur. Hələ də dadı damağımdan getməyib.

Mən nahar eləyib qutarınca bu iki adamın mübahisəsi qurtarmadı. Axır müəllim nəbəkliyə bir çəpik pul atıb, çarpayıdan yerə enib aşpazın kürəsinə tərəf gəldi və ocaqdan papirosunu yandıraraq çıxdı və söylənərək gəldi. Hampa üzünü mənə tutub dedi:

- A başına dönüm, sən mənim gözümə bir ağıllı adam gəlirsən. Birca qulaq as, gör mənim taqsırım var, ya yox? Bu kişi bizim üçtelimizdir. Üç ildir kəndimizdədir. Bu üç ildə uşaqlarımıza üç söz öyrətməyib. Ayda bir dəfə atını minir, gedir, iki həftə, üç həftə ətraf kəndləri dolandır, qaaydır. Soruşanda ay üçtel bəy, haraya getmişdin? Deyir: getmişdim uşaqlara dərş gətirməyə. Bir gün bir neçə ağısaqqal yığılıb getdik işkolaya ki, görək "dərş gətirmək" nəyə deyirlər. Bir kənarında oturduq. Üçtel dərşini başladı:

- Uşaqlar! Şənbə günü noyabr ayının on dördündə Hacı Osmana adam göndərib, sifariş elədim ki, atını mənə göndərsin, iki günlüyə minə-cöyəm. İki saatdan sonra gördüm atını öz nökrərilə gəncərib. Minib yola düşdüm. Axşam azanına bir az qalmış "Qarğa dolanmaz" çıldım. Sürdüm birbaşa Çərəkəz bəyin qapısına. Çərəkəz bəy mənim gəlməyimə çox şad olub, buyurdu atımı tövləyə çəksinlər. Özümüz getdik otağa, aylaşdıq.

Çərəkəz bəy dedi:

- Ay mirzə, nə yaxşı oldu gəldin, bu gün sənə yaxşı ov atından dolma verəcəyəm.

Dedim:

- Mən ov atından dolma eşitməmişəm. Dedim:

- Bu başqa ovdur. Mən bu camaata nə qədər deyirəm: ay nainsaf uşağı, heyvanınızı bağlayın, gəlib mənim bağım, bostanıma girməsin, öhdələrdən gələ bilməyirəm. Bu gün gördüm, kürd Şahbəndənin eşşəyi ilə qoyunu bostanda otlayır. Tüfəngi götürüb ikisini də vurdum. Eşşək üç qarqız xarab eləmişdi. Qoyun da xiyarın yarpaqlarını tamam yemişdi. İndi hamın qoyunun ətindən yaxşı dolma bişirtmişəm. Yanında da yaxşı təzə qatığı. Dolmanı yeyib, gecə də orada qalıb, sübh atlanıb günortaya özümü Əhmədəğalığa yetirdim. Oradan Hacı Osmanın atını qaytardım...

Xülasə, üçtel bu iki həftədə gördüyü adamlardan, tutduğu işlərdən nağıl eləyəndən sonra üzünü tutdu uşaqlara:

- Ha, İndi bu söylədiyimi kim təkrar eləyə bilər?

Uşaqlardan bir neçəsi barmaq qaldırdılar.

- Qeydarov, söylə görək.

Uşaq durdu ayağa:

- Mirzə, siz noyabr ayının on dördündə Hacı Osmana...

- Nə gündü idi?

Uşaq dayandı.

- Qasanov, sən de!

- Mirzə, şənbə günü.

- Ha, barakallah! Qeydarov, dalını söylə!

- Şənbə günü... Hacı Osmana adam göndərrib, atını iki günlüyə istədiniz. İki saatdan sonra gördünüz ki, atını göndərib.

- Kimnən göndərib?

- Öz nökrərinən.

- Qayda ilə nağıl elə. Yoxsa gözlerini tökərəm.

Bu növ uşaqlar gərəkdir üçtelin iki həftədə tutduğu işlərdən əzber eləyib deyə idilər. Elə ki dü-rüst öyrəndilər, üçtel atını minib gedir, iki həftədən sonra təzə dərş gətirirdi!.. Mən də ancaq bunu inspektora söylədim. O da bunu qulluqdan çıxardı. Bilsəydim qovacaq, deməzdim. Bir şey öyrətməyirsə də, bir bölük çoluqçocuğu var, yazıqdır!

Çığırtmanın pulunu verib çıxdım. Bir qədər kəndi, bazarı dolanıb qayıtdım, gördüm fayton çəkilib. Minib yola düşdüm. Bərdədən gəldik Köçəriyyə. Köçəri biyabanın içində tikilmiş bir stansiyadır. Dedilər ki, bu yaxında bu əddə bir kənd də var. Ancaq nə qədər baxdım, kəndi görə bilmədim. Faytonçu burada dayanmayıb adladı. İki saat sonra yetişdik Qərvəndə. Burada faytonçu faytonu karvansarayına sürüb dedi:

- Atlar yorulub. Burada göyçək nömrələr var. Yaxşı rahat olarsan. İnşallah gecə yarısı, Ay doğanda yola düşərik.

Qərvənddə camaat çoxdur və camaatın heş-təd faizi Kəkilbəyovlidir. Hər baqqalı, demirci-ni, kömürçünü, arabacı... dindirirsən, deyir, mənim fəmilim Kəkilbəyovdur. Kəkil bəy keçmişdə Qərvənddə və ətrafında sayılan bir adam imiş. Qocaların dediklərinə görə, onun on iki oğlu var idi. Hər sübh çıxıb qapıda qoyulmuş çar-payının üstündə aylaşdı və on iki oğlu da səf çəkib, qulluğunda durub onun əmrini gözləyirdi. Hər birinə vəzifəni söyləyib yola salardı. O on iki nəfərin övladından bir kənd əmələ gəlib. Faytonçudan nömrələrin yerini xəbər aldım, qabağa düşüb dedi:

- Buyur!

Məni İkimətəbə bir evin qabağına gətirdi. O yan-bu yana baxıb çıxmağa yol tapmadım. Bir

də gördüm, bir cındırlı kişi bir uzun nərdivanı sürütü-yorək gətirdi. dayadı divara, dedi:

- Nömrə lazımsa buyurun, çıxın yuxarı. Soruşdum ki:

- Məgər bu nömrələrin yolu yoxdur? Dedi:

- Burada oğru-ayrı çox olduğundan, müştəriləri nərdivanla çıxarıb, sonra nərdivanı götürürük.

Yadıma Tiflis düşdü. Bir neçə il bundan əq-dəm İrandan Tiflisdə bir aşnam gəlmişdi. Adı da Mərdüqulu xan idi. Rəşit mülkədarlarından idi. Babadənqalma yüz iyirmi kəndi var idi və İki min desyatinə artıq düyü əkinli. Mədəxili sel kimi axırdı. Özü də sərbət xaric az fevc idi. Q ol-vinskiyə çıxanda paqonları günkimi parlayırdı. Soldatlar şax dərib çəst verirdilər. Mən Rəşidə olan vaxt onunla görüşmüşdüm və axırda da aramızda bir dostluq əmələ gəlmişdi. Tiflisdə onun bir işi yoxdu. Məhz bir qədər kef aparmaq üçün buyurmuşdu. Özü buyururdu:

- Baba, nə çərə eləyim! Pul çox, amma İranda xərc eləməyə yer tapmayırım; İabüd qalıb pullarımızı aparıb xarici vilayətlərdə xərc eləyirik.

Mən hər sübh xanın qulluğuna müşərrəf olub onu özümə aparıb gəzdirdim. Və gecə də sa-ət İkidə, üçdə gətirib mənzilinə qoyub, evinə gedərdim.

Bir sübh yenə gəlib qapını döyüb gördüm içəridən bir ağıl səs deyir:

- Bəfərm!

Daxil olub nə gördüm: cənab xan aylaşib ya-tağında. Lat-lüt, başında bir tuxmi-müğri papaq, ağılayır:

- Xan, nə vəqə olub?

- Görməyirsənmi nə vəqə olub? Bu gecə nömrədən var-yoxumu aparıb, papağımı qoyub-lar.

Qayıdıb evdən öz libaslarımdan bir dəst gə-tirib xana verdim. Rəşitə teleqram çəkib, beş min tuman pul istədi. Pul gəlincə xan mənzilindən çıxmadı, dedi:

- Mən Qolovinskədə paqonsuz görüncə bil-mərəm.

Əgər Tiflis nömrələri də Qərvənd qaydası ilə saxlansa idi, yəqin xanın mənzilini yarmazdılar. Yuxarı mərtəbədə mənə bir otaq verdilər, amma otağın bir şeyi mənə çox qərribə gəldi. Pəncərələrin birində bir şüşə yox idi. Onun da səbəbini xəbər aldım, dedilər:

- Qərvənd çox dildili və milçək olan yerdir. Pəncərələr şüşəli olanda milçək çıxmağa yol tapmayıb qonaqlara əziyyət eləyir. O səbəbdən pəncərələr şüşəsizdir.

Bu da mənim çox xoşuma gəldi. Gecəni bir növ keçirib, sübh gün çıxanda Ağdama tərəf yola düşdüm. Üç-dörd saat yol gedəndən sonra bir böyük bazara yetişdik. Bu, Ağdam bazarı idi. Ağdam bazarı böyük bir meydançada vəqə çar-gül tikilmiş, içərisi, çözü dükənlərdən ibarət bir bazardır. Bazarın qabağı həmçinin bir açıq meydanıdır ki, burada bazar günləri adam əlin-dən tərənmək mümkün olmur. Ətraf kəndlər-dən mal alırlar, mal satanlar hamısı bu mey-dançaya cam olurlar. Bir yanda çuval-çuval buğ-da qoyulub. Bir yanda yağ, pendir. Bir yanda satlıq qoyun və qaramal. Bir tərəfdə arvadlar əy-ləşib qazanlarda ciyər qovurması qovurlar. Bir yanda görürsən dəllək bir nəfəri daş üstündə əy-ləşdirib başını qırıxır.

Hər bazar günü bu meydanda iyirmi-otuz min manatlıq alış-veriş olur. Dükəncilərin də alış-verişləri öz qaydası ilə. Meydanda bir nəfər

dəllək mənim diqqətimi cəlb elədi. Bu adamın nə başında, nə sifətində dərman üçün bir tük yox idi. Boyu azından bir sajen. Dedilər bu, məşhur usta Quludur. Bazarda dolanıb, elə ki gördü kəndlinin biri daş üstündə aylaşıb, xəlvət-cə daldan gedib, qofilon onun papağını götür-rüb, başını islatmağa başlar. Kəndlinin qışqığı heç bir fayda verməz. Güclə başını qırıxıb, bir şahı pulunu alıb oğlan qoyacaq.

Ağdam bazarında da nə qədər istəməz imanlı hacı, kərbəlayı və məşədi tapılar. Bunlar da doğruluqda. İnsafda Bərdə hacılarının, kərbəlayılarının, məşədilərindən qaimazlar. Hamısı əhli-iman, namaz qılan, oruc tutan muqə-dəs mömin şəxslərdir.

Məsələn, orada bir nəfər Hacı Mehdiqulu var. Tamam ətraf bəyləri ona borcludurlar: Pul-na da ildə almış faiz alır.

İndi yuxarıda yazdığım sözləri oxuyanlar xə-bər alacaq ki, bu haradan əhli-iman oldu. Vaxta ki, bu böyüklükdə müəmiə alıb öz əri-ə-tinə zidd gedir? Bunu mən də xəbər aldım. De-dilər ki, hacı burada hiyleyi-şəriyyə eləyir.

Hiyleyi-şəriyyə Həzrət Əyyub əla nəbiyyəinə və əleyhissələmdən qalıbdır. Tarixi-muqəddəs-də xahiş eləyən oxuya bilər ki, xudavənditəbə-rəkə və taala Həzrət Əyyub əleyhissələmi im-tahana çəkmək istədi. Ona görə ona yaman mə-rəz göndərdi. Həzrətin tam bədəni yara tökdü və yaralarına qurd düşdü. Bu yara və qurdlar ona əziyyət verdikə həzrət ancaq Allahına şükür edərdi. Bir gün həzrətin nə səbəbdən işə arva-dına qəzəbi tutub buyurdu:

- Ay filan-filan şüdənin qızı, and olsun Al-laha, sağalıb ayağa duracağım gün sənə yüz çubuq vuracağam.

Həzrət imtahanı gözəl surətdə tutdu. Xuda-vəndi-ələm iltifət buyurub mərazi ondarı rəf et-di. Həzrət sağalıb durdu ayağa və tamam sağa-landan sonra vədəsi yadına düşdü. Bir yandan naxoş vaxtında arvadının onun nə qədər zəh-mətini çəkdiyini nəzərə aldı. Bir yandan Allaha and içmişdi, gərəkdir vədəsinə əməl edəydi. Yox-sa yalandan qasəm yad eləmiş olardı.

Həzrət çox fikrindən sonra yüz əddəd çubuğu topa bağlayıb bir dəfə arvadın belinə vurdu. Əv-vələnd, bundan arada bir əziyyət olmadı və sa-niyyə həzrətə andına əməl edib həqiqətdə arva-da yüz çubuq vurdu. Hiyleyi-şəriyyə budur.

İndi görək, hacı cənabları hiyleyi-şəriyyəni nə növ eləyir. Tutalım, bir nəfər bəy gəlib hacı-dan beş yüz manat qərz istəyir, hacı da böy-mötəbər bilib razı olur. Gərəkdir altı ayın vədəsinə altı yüz əlli manata veksəl yazılsın. Hacı əl atıb qafəsdən bir əddəd bir abbaslıq yaylıq götürüb deyir:

- Bəy, siz bu yaylığı mənəndən yüz əlli ma-nata almağa razısınızmı ki, pulunu da altı ay-dan sonra verəsiniz?

Bəy razı olur, veksəl altı yüz əlli manata ya-zılır. Beş yüz manat bəyin borcu və yüz manat da yaylığın qiyməti. Daha hacı şərən faiz alma-yır.

Hiyleyi-şəriyyə belə də olur. Məsələn, bir nəfər axund bir yetim uşağa qayyum olur və uşağın ildə, məsələn, min ma-nat mədəxilinin yarısını bala xəndəyə ötürmək istəyir. Bu da çox asandır. Burada da hiyleyi-şə-riyyə imdadə gəlir. Axund cənabları öz qayyum-luq zəhmətlərini beş yüz manata qiymət edib, anasının südü kimi yeyə bilər.